

70 øre tykke tal

En af de sjældneste danske bogtryksvarianter og en af de absolut mest markante er ”tykke tal” i 70 øre i den tofarvede Chr. X udgave fra 1920. Fundet af et helark i Postmuseet af et ganske vist makuleret helark med tykke tal som nr. 98 giver pludselig svar på nogle af de spørgsmål, varianten har stillet os over for..

Som AFA specialkataloget skriver, findes den som nr. 98 i en meget lille del af fabrikation 173-K. Der kendes i hvert fald 2 blokke med varianten siddende som nr. 98 – en 15 blok (nr. 76-80, 86-90 og 96-100) og en 8 blok (87-90 og 97-100). Den første blev solgt på en Sibø og Skovgård auktion for mange år siden, (og til et opråb på 140.000 kr.), hvor jeg havde lejlighed til at undersøge den. Og 8 blokken har i 1994 været til salg hos H.J.Rasch. Der findes 3-striber, hvor de tykke tal sidder i midten, og selvfølgelig findes der også enkeltmærker, især stemplede, men den kendes ikke på forsendelse.

Varianten er blevet bemærket i 1921/22, hvor den

kom frem og er blevet lagt til side af opmærksomme samlere eller postfolk.

Men nu er det sådan, at fabrikation 173-K ikke er en entydig trykbetegnelse. Der findes faktisk 2 oplag/tryk af 70 øre i fabrikation 173. Det er ikke så almindeligt blandt danske bogtryksmærker, at en fabrikation deles op i 2, men det er faktisk det, der sker for fabrikation 173.

I Frimærkekontrollens protokol står der følgende:

Fabrikation 173

Bestilling 16/11 1920

60 øre: 6.000 ark

70 øre: 3.000 ark

90 øre: 3.000 ark

Af fabrikationen overføres 64.000 ark til 173a

Settings	M-plade 4			M plade 5						M plade 6		
	4.4	4.5	4.5	5.4	5.4?	5.5	5.6	5.7	5.8	6.1	6.1	6.1
	50 øre 172	35 øre 172	30 øre 172	90 øre 173	70 øre 173	25 øre 172	60 øre 173	70 øre 173a	30 øre 173a	25 øre 151	90 øre 173a	60 øre 173a
10/12 1920				2000								
11/12 1920				714	2000							
18/12 1920					694							
28/12 1920						11000						
5/1 1921	16333	8070				17336						
8/1 1921		500										
15/1 1921			16944				5536					
16/2 1921										1059		
19/3 1921											3000	
30/3 1921								2500			3500	
5/4 1921												1000
9/4 1921								11116	4000		11039	4000
16/4 1921									9902			9000

Fabrikation 173a

Bestilling 7/3 1921

30 øre: 15.000 ark

60 øre: 15.000 ark

70 øre: 15.000 ark

90 øre: 19.000 ark

Fabrikation 173 og 173a kan ikke skelnes fra hinanden på grundlag af fabriktionsnummeret. Der står på alle 173-K. Men trykkene kan skelnes fra hinanden på baggrund af farver samt hvilke medaillonplader,

der er anvendt, og især hvilke settings de er i. F.eks. er 60 øre 3 .tryk (173-K) almindelig blå/brun (dog med en meget fed brun rammefarve), hvorimod 60 øre 4. tryk er den almindelige ultramarine 60 øre (med samme fede brune rammefarve) (og i øvrigt det største enkeltoplag af 60 øren).

Så spørgsmålet er hvilket tryk 70 øre tykke tal hører til: 4. tryk (173-K) eller 5. tryk (173-Ka)? På grund af mærkets sjældenhed ville det logiske jo være 4. tryk med et oplag på ca. 2700 gode ark, til forskel fra 5. tryk der består af ca. 13.600 ark. 5. tryk er det tryk af i alt 22 tryk af 70 øre, som er kommet i størst oplag

Det er næsten 18% af det totale oplag af 70 øre og 5. tryk er således langt det mest almindelige af alle 70 øres tryk. Hvis tykke tal var i hele oplaget af 5. tryk ville 2 ud af 1000 stk. 70 øres mærker være med tykke tal, og det lyder i hvert fald heller ikke rigtigt.

Carl E. Jørgensen har i sin fremragende bog: "Om at samle Christian X i to farver" plæderet for, at de tykke tal findes i 4. tryk:

"Jeg skrev, at den specielle 70 øre optræder i 5. tryk. Det er i hvert fald den almindelige mening. Af forskellige grunde er jeg lidt i tvivl og vil ikke udelukke, at der er tale om tryk 4. Jeg har altid måttet kikke på mærket på afstand og uden mulighed for rigtigt at studere det. Det er derfor yderst betænkeligt, at jeg overhovedet rejser tvivl, og jeg må anbefale, at alle straks glemmer det igen." (s.35)

Jeg vil i det følgende vise, at 70 øre tykke tal optræ-

der i 5. tryk, og at det sandsynligvis kun er i en lille del af dette oplag.

For at omkranse problemet er det på sin plads at beskrive fabrikation 173 og 173a og også 172 samt 151 for så vidt angår de tofarvede Chr. X- frimærker.

Det fremgår her klart, at de to tryk af 70 øre begge er trykt med medaillontrykplade 5, og at der ligger ca. 3 måneder imellem de to tryk. Et stort oplag 25 øre og et mindre oplag 60 øre bliver trykt imellem, og begge oplag kendes i helarket i mindst 3 eksemplarer af hver. Der sker en del udskiftninger af enkeltklicheer i forløbet (7 udskiftninger). De to tryk af 70 øren er altså trykt med forskellige settings af medaillontrykplade 5. Vi er ydermere så heldige, at både nr. 97 og nr. 88 har udskiftede klicheer i 5. tryk.

Fundet i Postmuseet af et helarket, fastlægger i øvrigt endegyldigt trykrækkefølgen. Mellem 60 øre 3.

tryk og 30 øre 8. tryk foretages der 16 udskiftninger af medaillonklicheer. Det viser sig nu ved undersøgelsen af det næsten komplette ark 70 øre 5. tryk, at der udskiftes 4 enkeltklicheer mellem 60 øre III og 70 øre V, og igen mellem 70 øre V og 30 øre VIII udskiftes de resterende 12 klicheer.

De blokke og striber, jeg har kunnet undersøge, bekræfter, at 70 øre tykke tal er placeret som nr. 98 i 5 tryk af 70 øre (setting 5.7).

Det er nu klart, at tykke tal varianten findes i 5. tryk, i setting 5.7, men det er meget sandsynligt, at det kun er i en del og måske kun en lille del af oplaget. Det har været et bevidst valg at modificere klicheen og senere skifte den ud med en anden kliche uden fejl.

Vi kan faktisk komme sandheden lidt tættere. Den viste 15-blok er fra nøjagtig samme position som

marginal 15-blokken omtalt ovenfor, og den medailonsetting, der er anvendt, er plade 5 setting 7. Denne blok stammer formentlig fra tidligt i tryk 5, for nr. 98 bliver modificeret. Bemærk, at den hvide streg over N i Danmark er større end normalt, og at denne detalje også kan ses på klicheerne med tykke tal.

Det er hermed konstateret, at kun en del af 5. tryk er med tykke tal, men hvor stor eller lille del kan vi kun gisne om, og protokollerne giver ingen fingerpeg om det.

Trykpladen

Postmuseet har de originale trykklicheer til 70 øre i sit arkiv. Alle 100 klicheer er gemt. Det er dem, der blev brugt til det sidste og 22. oplag af 70 øre i 1927. Trykpladen består af 7 sammenhængende vandrette 10-striber. De er placeret som 1., 2., 3., 5., 7., 8. og 9. række. Derudover var der 2 stk. 8 striber placeret som nr. 43-50 og 63-70, en syvstribe placeret som nr. 91-

97, 2 parstykker som nr. 41-42 og 61-62 samt endelig 3 enkeltstykker på de sidste 3 pladser 98, 99 og 100. Nr. 98 var helt aparte. Den havde en helt andet farve. Den skilte sig med andre ord markant af fra de øvrige. Men der var ingen ”tykke tal”. Historien er altså, at den oprindelige kliche i nr. 98 i løbet af 5. tryk bliver modificeret og måske allerede i 5 tryk bliver skåret ud og erstattet af en anden og ny kliche. Det kan også være, at udskiftningen først sker ved starten af 6. tryk. Fejlen bliver i hvert fald opdaget i samtiden, og vi ved også at trykkeriet og frimærkekontrollen har bemærket den pga. af det gemte makulerede helark.

Hvorfor er der et makuleret helark i arkiverne

Et helark med 70 øre tykke tal er jo en sensation, men desværre er arket makuleret med store 6 mm huller – og det hænger sammen med, at det er blevet brugt som bilag i en helt anden sag. I 1923 begynder man nemlig i Generaldirektoratet at diskutere, hvorvidt

man skal gå over til et andet papirformat, nemlig 6 arks papir i stedet for henholdsvis 9 arks eller 4 arks papir.

Nyt papirformat

Postassistent Breum, Sønderborg foreslår i begyndelse af 1923, at man reducerer papirstørrelsen på frimærkearkene. Han foreslår at undlade frimærkeranden – det vi kalder marginalen – og måske endda lade de yderste frimærker være utakkede. Forslaget bliver afvist i første omgang – i august 1923, og begrundelserne er interessante og kaster lys over nogle andre stridspunkter i de bogtrykte frimærker i Danmark i perioden 1913-1933.

"Postmester Røder i Sønderborg har indsendt et Forslag fra Assistent samme Sted Breum ang. Formindsket forbrug af Papir til Frimærker ved at borttage den ubetrykte Rand.

Forslaget er prøvet, men kan ikke tiltrædes, da Randen af følgende Grunde ikke kan undværes:

- 1) Trykkemaskinen kræver Randen til Bendlerne
- 2) Perforeringsmaskinen kræver den til arkets Fastspænding
- 3) Frimærkekontrolleringen kræver den (Kontrolnumre og Trykkermærke)
- 4) Den mindsker Makulaturen, idet den skaaner Frimærkerne ved Fremstillingen og senere og
- 5) Den er en Bekvemmelighed for Posthusene ved Frimærkesalget (Nummerering)

Forslag har imidlertid givet Anledning til en Undersøgelse af om der ikke vilde kunne indvindes en Besparelse ved at mindske Randen lidt. Resultatet er bleven, at der her ligger en lille Besparelse."

Som bilag i sagen er vedlagt 1 ark 10 øres frimærker (bølgelinie) som eksempel på 9-arks papir og det omtalte ark 70 øre som eksempel på 4 arks papir. Derudover har man lavet forsøg med en ny arkstørrelse baseret på 6 arks papir (15 øres fabr. 234 X i sorttryk). Borden foroven er nu fjernet og fabriktionsnummeret er gjort mindre. Om dette står der i arkivalierne:

"Angaaende de smaa kontrolnumre på Prøvearket oplyser Thiele, at Griberen paa Maskinen vil gaa ind i Nummeret, hvis det skal have den gamle Størrelse. Af samme Grund er Trykkranden fjernet foroven.." (21/8 23)

Men senere i slutningen af 1924 og begyndelsen af 1925 tages ideen op igen, og man beslutter ret hurtigt at ændre papirformatet og foretage de nødvendige ændringer i klichematerialer, bl.a. at indføre nye kontrolnumre og at fjerne trykkranden foroven.

Et enkelt problem opstår:

"Fabrikkerne, Trykkeriet og Kontrollen er enige heri (i at gå over til den nye papirstørrelse), men Trykkeriet foreslaar en mundtlig Forhandling af Hensyn til Vandmærkets Stilling i Storarket. Det foreslaaes at dette Møde sker hos Thiele i den nærmeste Fremtid." (7/1 25).

R.Nielsen skiver 16/1 25, at mødet ikke var nødvendigt. Han har talt med dir. Petersen og faktor Christiansen. Det var ikke vandmærkets stilling men fiberretningen på papiret, der kan få betydning ved gummieringen. Man undersøger om det volder problemer og melder senere tilbage, at der ingen gener er.

Det kunne få mig til at drage den konklusion, at

trykkeriet var, om jeg så må sige, græsk-katolske med hensyn til om vandmærket vender retvendt eller omvendt. Liggende vandmærke vil være en uting, fordi man så får baneretning på tværs af arket. Spejlvendt vandmærke vil nok også være uhensigtsmæssig, fordi der er forskel på papirets forside og bagside, men man har været ligeglade med, om vandmærket vendte opad eller nedad.

12. februar 1925 får H.H.Thieles Bogtrykkeri et brev, hvor Generalpostdirektoratet beder om, at man snarest muligt (når beholdningerne af papir på papirfabrikkerne er opbrugt) vil gå over til en ny papirstørrelse: Fra 9 arks papir (755mm * 843mm) til 6 arks papir (535mm * 750mm). Arkstørrelsen ændres fra 281mm * 252mm til 267,5mm * 250mm. 4 arks papiret ville fortsat blive benyttet med i en tilsvarende mindre størrelse (535mm * 500mm) mod tidligere 560mm * 500mm.

Om marginalnumret

Ud over at trykkeriet er lige glad med hvordan vandmærket vender er den væsentligste præcisering her at marginalnummeret er et kontrolnummer og et trykkermærke. Med kontrolnummeret holder man rede på papirforbruget på de enkelte fabrikationer. Trykkeriet modtog fabrikationer af papir svarende til 180.000 ark frimærker for 9-ark og 6-arks papir. For 4-arks papir var det hvad der svarede til 80.000 ark frimærker. Trykkeriet skulle redegøre for hvert eneste ark papir. Gode ark såvel som dårlige ark skulle afleveres og gøres rede for.

Trykkermærket – bogstavet – har altså ikke noget med bestillingen af oplaget. Det er altså ikke et symbol på kontrollanten. Det er et mærke som den enkelte trykker sætter på oplaget og kan vel sidestilles med et slags kvalitetsmærke. Den enkelte trykker kan via sit bogstavmærke ikke løbe fra sit ansvar for trykningen af de enkelte ark.

Umiddelbart har jeg set følgende bogstaver anvendt:

A (kunne f.eks. være forkortelsen for Andersen), B, C, D, G, H (f.eks.Hansen), I, J, K, M Madsen), N, O, P, S, V, W, X (f.eks. Jensen nr. 2), Y og Z.

Navnene er selvfølgelig opdigtet, men det er vel ikke umuligt at forestille sig, at Thiele i en periode på 20 år kunne have haft ansat 19 forskellige trykkersvende. Men det allervæsentligste i denne sammenhæng er, at vi har en samtidig kilde, der er meget nært knyttet til arbejdet med frimærkekontrollen, som siger, at fabriktionsnummeret er en kombination af kontrolnummer og trykkermærke.